

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรถือเป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนาของรัฐบาลแทบทุกประเทศ เพราะบุคคลที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี กล่าวคือ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ประสบความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม และความสงบสันติ (สุเมธ แสงนิ่มนวล และสำราญ ดันเรืองศรี, 2530) ย่อมสามารถดำรงชีวิตที่ตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสมตามอัตภาพ อยู่ในกรอบและระเบียบแบบแผนวัฒนธรรมที่ค้ำจุนตามมาตรฐานอันเป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป และพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ศิริ ฮามสุโพธิ์, 2543) ซึ่งในลักษณะดังกล่าวเขามิเพียงจะสามารถพัฒนาชีวิตตนเอง และครอบครัวให้ดำเนินไปได้ด้วยความผาสุก ความก้าวหน้ามั่นคงเท่านั้น แต่ยังสามารถนำพาประโยชน์สุข และความเจริญถาวรในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อมมาสู่ชุมชน สังคม และประเทศชาติโดยส่วนรวมได้อีกด้วย ทั้งนี้รัฐบาลไทยเองก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรและถือเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาประเทศเช่นเดียวกัน จึงได้บรรจุนโยบายและแผนงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร โดยเน้นผู้ด้อยโอกาสทั้งในเมืองและในชนบทไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ประชากรไทยส่วนใหญ่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 70 อาศัยอยู่ในเขตชนบทชนบทจึงเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงของประเทศนับเป็นจุดสำคัญที่ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของประเทศหรือจุดริ้วความเจริญให้เสื่อมถอยลงได้เช่นกัน ถ้าหากชนบทอันเป็นพื้นที่ดำรงชีพของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไม่สามารถที่จะพัฒนาขีดความสามารถของตนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคม ดังนั้นนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา ทุกรัฐบาลได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังต่อการพัฒนาชนบท และถือเป็นหัวใจของการพัฒนาประเทศ (บุญนาค ติวกุล, 2543)

ในรัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2523 - 2529) ได้ประกาศนโยบายอย่างชัดเจนว่า จะยึดถือการพัฒนาชนบทที่มุ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ด้อยโอกาสในชนบทเป็นเป้าหมายโดยตรงของการพัฒนาประเทศ และได้ยอมรับว่า ความรุนแรงของปัญหาความยากจนในชนบทส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศ พร้อมกันนี้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ยังได้กล่าวไว้ว่า “ชนบทไทย คือ หัวใจของประเทศ ถ้าชนบทอยู่ไม่ได้ ประเทศก็อยู่ไม่ได้ การพัฒนาชนบทต้องมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี และสามารถทำให้ชาวชนบทพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริงในที่สุด” (อ้างถึงในชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543)

จากมติการมองปัญหาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทเป็นความรุนแรงที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศชาติ รัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จึงได้นำนโยบายการพัฒนาชนบทแนวใหม่มาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 อันเป็นการพัฒนาที่มุ่งกระตุ้นส่งเสริมให้ชาวไร่ ชาวนา ในชนบทได้คิด ได้ทำความเข้าใจกับปัญหาของตน แล้วพยายามคิดค้น หาวิธีการแก้ไขปรับปรุง เปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สัมพันธ์กับปัญหา ความต้องการ และความสามารถอันแท้จริงของตน ตลอดจนได้ตั้งคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) ให้ทำหน้าที่กำกับดูแลการดำเนินงานพัฒนาชนบทของกระทรวงหลักทั้งหลาย เพื่อความเป็นเอกภาพของงาน ส่วนการดำเนินงานก็เปลี่ยนจากระบบโครงการมาเป็นระบบแผนงาน ซึ่งเน้นการผสมผสานระหว่างการพัฒนาแบบ “บนสู่ล่าง” และ “ล่างสู่บน” ผิดจากเดิมที่มีเป็น “บนสู่ล่าง” ทั้งนี้ เพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรของรัฐสามารถตอบสนองความต้องการอย่างแท้จริงของชาวชนบทให้มากที่สุด (ศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ, 2524 อ้างถึงในชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543)

หากทว่าการพัฒนาชนบทตามแนวคิดใหม่ที่รัฐมุ่งขจัดปัญหาความยากจนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทให้สูงขึ้น ซึ่งได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 10 ปี ตั้งแต่ช่วงระยะเวลาเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ในปี พ.ศ. 2525 จนถึงช่วงระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 8 ซึ่งเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2540 ก็ไม่บรรลุผลสำเร็จในการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ (สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา, 2544) กล่าวคือ ยังมีความยากจนกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ชนบทอย่างมากมาย อีกทั้งยังมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นด้วย ทั้งนี้จากการสำรวจรายได้ของครัวเรือนทั่วประเทศของสำนักงานสถิติแห่งชาติ และสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศพบว่า คนยากจน (มีรายได้น้อยกว่าเส้นความยากจน) ได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 23.5 ในปี พ.ศ. 2529 เป็นร้อยละ 25.2 ในปี พ.ศ. 2531 โดยได้เพิ่มอย่างมากมายในพื้นที่ชนบท (กระทรวงมหาดไทย, 2536) ประกอบกับในปี พ.ศ. 2540 – 2541 ประเทศไทยได้เผชิญปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ก็ยังทำให้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ตามมาซ้ำเติมชนบทที่ยากจนอ่อนแออยู่แล้วให้เลวร้ายยิ่งขึ้น แล้วยังพบว่าช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 พื้นที่ชนบทที่มีปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 14.9 ในปี พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 21.5 ในปี พ.ศ. 2542 (กุศล สุนทรธาดา, 2545)

จากความล้มเหลวของรัฐในการพัฒนาชนบททั้งที่ได้ทุ่มเททรัพยากรจำนวนมากลงไป ก็ได้มีความพยายามวิเคราะห์ ค้นหาสาเหตุแห่งความล้มเหลว จนกระทั่งพบสาเหตุหลายประการ ดังเช่น การใช้รูปแบบและวิธีการพัฒนาที่ไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม ความพร้อมและศักยภาพของชุมชนชนบท การพัฒนาที่มุ่งแต่สร้างความสำเร็จด้านวัตถุ สาเหตุที่สำคัญยิ่งก็คือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐและคนภายนอกชุมชนมากเกินไปจนละเลยศักยภาพและความสามารถของคนในชุมชนในการพัฒนาชุมชนของตนเอง และการดำเนินโครงการพัฒนาของหน่วยงานที่ไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน เป็นเหตุให้เกิดการเคลื่อนไหวในหมู่นักพัฒนาชนบท

ให้บทบาทการดำเนินงานพัฒนาชนบทเสียใหม่ ในที่สุดก็ได้ข้อสรุปว่า ควรให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา และเหนืออื่นใดก็คือ ต้องดึงให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนนับตั้งแต่ การวิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางออกด้วยตนเอง ตลอดจนการตัดสินใจและการประเมินผลการปฏิบัติงาน (อรพินธุ์ สุทธิพันธ์, 2533 อ้างถึงใน คุณิตา แก้วสมบูรณ์, 2545) ภายใต้อิทธิพลของการพึ่งตนเอง การพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

ในส่วนของรัฐบาลก็ได้มีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทเสียใหม่นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) โดยให้การดำเนินงานอยู่ภายใต้กำกับดูแลของคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) เป็นการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง อันเป็นการพัฒนาที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้น ในลักษณะที่เป็นผู้ริเริ่ม กำหนด ดำเนินการ และเรียนรู้ผลการพัฒนาด้วยตนเอง (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) มิใช่เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะของการระดมพลังให้ความร่วมมือ หรือสนองความต้องการต่อแผนงานและโครงการที่หน่วยงานของภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาใด ๆ กำหนดขึ้น (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) ทั้งนี้ด้วยความเชื่อว่าการเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการพัฒนาของประชาชนชนบทผู้ยากจน จะทำให้ประชาชนเหล่านั้นได้รับประโยชน์จากผลของโครงการอย่างเต็มที่ เพราะพวกเขาย่อมทราบดีว่าอะไรดีสำหรับตนเอง อีกทั้งพวกเขายังเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญยิ่งทั้งในแง่ของแรงงาน ความรู้ ประสบการณ์ และความคิดของชุมชนอีกด้วย (Castillo, 1983 อ้างถึงใน สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา, 2543)

ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (people participation for development) เป็นที่ยอมรับและถูกนำมาใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชนบทอย่างกว้างขวาง ประเด็นหลักของแนวคิดนี้ก็คือ การกระตุ้นและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างเป็นอิสระเต็มที่ ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การศึกษาชุมชน การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น (นเรศ สงเคราะห์สุข, 2541 : 10) ทั้งนี้หน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ของรัฐ ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชนต้องลดบทบาทลง โดยมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า จะสามารถพึ่งและพัฒนาดตนเองได้ กอรปกับต้องเชื่อว่าพลังแห่งชุมชนจะทำให้งานพัฒนาชุมชนบรรลุตามเป้าหมาย และสามารถสร้างความเข้มแข็งแบบยั่งยืนให้แก่ชุมชนได้ สิ่งที่นักพัฒนาทั้งหลายจะต้องถือเป็นหัวใจของการทำงานก็คือ การสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งจะต้องเป็นทั้งวิธีการ (means) และเป้าหมายของการทำงาน (ends) ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

ถึงแม้ว่าแนวคิดการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน จะยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (people centered development) และต้องพยายามอย่างเต็มที่ที่จะดึงให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุก

ขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาดังได้กล่าวไปแล้ว แต่การดำเนินงานพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลนั้น จำเป็นต้องอาศัยการรวมพลังกันแบบเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) มิใช่เฉพาะภาครัฐกับประชาชนเท่านั้น สำหรับคำว่า “ภาครัฐ” ก็มีได้หมายถึงเฉพาะหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐที่ปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบด้านการพัฒนาชุมชนโดยตรงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐอื่นที่มีความสามารถและศักยภาพที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนได้อีกด้วย

ดังนั้นมหาวิทยาลัยราชภัฏซึ่งเป็นองค์กรของรัฐ พร้อมไปด้วยนักวิชาการสาขาต่าง ๆ และเทคโนโลยี ประกอบกับมีพันธกิจหลักที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน อาทิ การจัดการศึกษาเพื่อปวงชน การวิจัยเพื่อเข้าใจในท้องถิ่นและสร้างสมองค์ความรู้ การบริการวิชาการและพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักสูตรการสอนในสาขาวิชาการพัฒนาชุมชนที่เน้นการพัฒนาชนบทเป็นสำคัญ ตลอดจนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นทุกระดับอีกด้วย จึงสมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะเข้าไปมีบทบาทร่วมรับผิดชอบในการดำเนินงานพัฒนาชนบทร่วมกับภาคีอื่น ๆ ตามพันธกิจ ศักยภาพ ความสามารถ และความถนัดของตน ให้สมกับเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยแท้จริง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทั้งหมดข้างต้น คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการสาขาวิชาสังคมศาสตร์และการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา จึงสนใจที่จะศึกษาถึงแนวทางเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) เนื่องจากรูปแบบการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับปรัชญาการพัฒนาชุมชนแนวใหม่ที่เน้นการเคารพภูมิปัญญาชาวบ้าน และยกย่องบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนของตนเอง ดังจะเห็นได้ว่ารูปแบบของการวิจัยชนิดนี้จะเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลของการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา (ชอบ เข้มกลัด และโกวิทย์ พวงงาม, 2547) เป็นรูปแบบการวิจัยที่เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้กระทำวิจัยด้วยตนเอง หรือที่เรียกว่า “main actor” ตลอดทั้งกระบวนการวิจัย (พันธ์ทิพย์ รามสูต, 2536)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) นับได้ว่าเป็นเทคนิควิธีที่เหมาะสมกับงานวิจัยชิ้นนี้ เพราะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ต้องการให้ทุกฝ่ายในชุมชนมีส่วนร่วมพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และสอดคล้องกับหลักการพัฒนาชุมชนแนวใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเป็นสำคัญ นอกจากนั้นแล้วผลจากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนยังก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตของชุมชนด้วยชุมชนเองอย่างเป็นระบบตามมาอีกด้วย เนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมกับกระบวนการเรียนรู้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่าง

ใกล้ชิด กล่าวคือ กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจในการสนองตอบต่อการแก้ไขปัญหาผ่านการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางแก้ปัญหา เมื่อได้แนวทางแล้วก็กลับไปลงมือปฏิบัติ หลังจากนั้นก็กลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันอีก เพื่อหาแนวทางต่อไป กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้เป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตแห่งการเรียนรู้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะช่วยให้เกิดศักยภาพในการแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเห็นเป็นรูปธรรมได้ อันจะนำไปสู่การรวมกลุ่มขององค์กรชุมชน และความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

สำหรับพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยเลือกดำเนินการวิจัย ได้แก่ หมู่บ้านชนบทบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบในจังหวัดสงขลา จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านประตู่เขียน หมู่ที่ 5 ตำบลม่วงงาม อำเภอสิงหนคร บ้านอ่าวทึง หมู่ที่ 4 ตำบลรัตภูมิ อำเภอกวนเนียง และบ้านขาว หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด เนื่องจากทั้ง 3 หมู่บ้านนี้ถูกจัดให้เป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 (ล้าหลังปานกลาง) จากการจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้านตามตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ที่ใช้ในวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 10 ในขณะที่หมู่บ้านอื่น ๆ จำนวนมากในจังหวัดสงขลาได้ถูกจัดให้เป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 3 (ก้าวหน้า) ไปเกือบหมดแล้ว (ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน, 2550)

นอกจากนี้จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นยังพบว่า หมู่บ้านทั้ง 3 แห่งอยู่ห่างไกลจากแหล่งความเจริญของชุมชนเมืองมาก อาชีพหลักของชุมชน คือ การทำนา ทำสวน ทำไร่ที่อาศัยธรรมชาติและมักเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ เช่น ภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง น้ำกร่อย ดินเค็ม ดินเปรี้ยว ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนศัตรูพืชนานาชนิด ทำให้ผลผลิตตกต่ำ ตามซ้ำด้วยการถูกพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบและยังมีหลายครอบครัวขาดที่ดินทำกินต้องเช่าที่ดินทำกินในราคาแพงจากเหล่านายทุน ส่วนอาชีพรองลงมาได้แก่ การทำประมง ซึ่งมักพบกับปัญหาเรื่องปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ และตลาดส่งขาย อีกอาชีพหนึ่งได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ประเภทวัว ควาย แพะ ปลา ที่ผู้เลี้ยงยังขาดความรู้ในการเลี้ยงอย่างครบวงจร จึงไม่ได้ผลเท่าที่ควร จากสภาพดังกล่าวทำให้ชุมชนเหล่านี้ประสบความเดือดร้อนอย่างมากในการประกอบอาชีพ ครอบครัวส่วนใหญ่มีฐานะยากจนแล้วส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของครอบครัวและชุมชนตามมา

ด้วยสภาพต่าง ๆ ที่กล่าวมา คณะผู้วิจัยจึงเห็นสมควรเลือกหมู่บ้านทั้ง 3 แห่ง เป็นพื้นที่ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างเสริมความสามารถของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเน้นกระบวนการที่ให้ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมวิเคราะห์อย่างเต็มที่เกี่ยวกับปัญหาและสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตตลอดจนวางแผนในการแก้ไขและร่วมกันดำเนิน โครงการและกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมตามศักยภาพที่กระทำได้ภายใต้ปัจจัยและทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ หรือพอหาได้จากภายนอก สำหรับ

ผลสำคัญจากการวิจัยคาดว่าจะช่วยเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพอันแท้จริงของชุมชน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง จนนำชุมชนให้หลุดพ้นจากการเป็นหมู่บ้านเร่ร่อนพัฒนาอันดับ 2 ที่ยังมีความล้าหลังอยู่ ไปสู่การเป็นหมู่บ้านเร่ร่อนพัฒนาอันดับ 3 ที่ก้าวหน้าได้ นอกเหนือจากนั้นยังคาดว่าจะเป็นการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainability) ต่อไปในอนาคตอีกด้วย เพราะชุมชนเป็นเจ้าของการพัฒนาและผู้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยตรง

ปัญหาที่ต้องการทราบจากการวิจัย

1. ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนตามสภาพความเป็นจริง มีอะไรบ้าง
2. แนวทางในการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่พึงประสงค์อย่างแท้จริงของชุมชน เป็นอย่างไร
3. โครงการหรือกิจกรรมที่ชุมชนต้องการให้ดำเนินการเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้ตนเองในศักยภาพที่จะกระทำใ้ภายใต้ปัจจัยและทรัพยากรที่มีอยู่และพอจะหาได้ มีอะไรบ้าง
4. ผลของการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน โดยยึดการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์หลักของการวิจัย

1. เพื่อสร้างเสริมความสามารถของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนตามสภาพความเป็นจริง
2. เพื่อศึกษาแนวทางในการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่พึงประสงค์ของชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. เพื่อศึกษาและดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตตามที่ชุมชนต้องการ ในศักยภาพที่กระทำใ้ ภายใต้ปัจจัยและทรัพยากรที่มีอยู่หรือพอจะหาได้
4. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน โดยยึดการมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งแบบยั่งยืนให้แก่ชุมชนต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

1. เนื้อหาและกิจกรรม
  - 1.1 จัดเวทีระดมความคิดเห็นและร่วมกันวิเคราะห์ถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน แล้วจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

1.2 จัดเวทีร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่พึงประสงค์ของชุมชน

1.3 จัดเวทีระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบของโครงการและกิจกรรมที่จะดำเนินการเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

1.4 ดำเนินโครงการและกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชนตามความต้องการของชุมชน

1.5 ประชุมร่วมกันจัดตั้งองค์กรของชุมชนที่จะรับผิดชอบการดำเนินโครงการและกิจกรรมสืบต่อไปเพื่อให้ชุมชนมีพลังเข้มแข็งในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตให้แก่ตนเองอย่างต่อเนื่องในระยะยาว

1.6 ประชุมติดตามผล และวิเคราะห์ประเมินผลการดำเนินกิจกรรมเป็นระยะ ๆ

2. พื้นที่ดำเนินการ

พื้นที่การวิจัยเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 ตามข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) ปี 2550 ซึ่งอยู่บริเวณพื้นที่กลุ่มทะเลสาบในจังหวัดสงขลา จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่

2.1 บ้านประตู่เขียน หมู่ที่ 5 ตำบลม่วงงาม อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

2.2 บ้านอ่าวทิง หมู่ที่ 4 ตำบลรัตภูมิ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา

2.3 บ้านขาว หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

3. ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ดำเนินการวิจัยระหว่างเดือนมีนาคม 2549 – เดือนมีนาคม 2550

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **คุณภาพชีวิต** หมายถึง สภาวะหรือสภาพทั่วไปของชุมชนที่มีปัจจัยด้านต่าง ๆ มาสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนอย่างเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน (ถนน น้ำกิน น้ำใช้ น้ำเพื่อการเกษตร ไฟฟ้า ที่ดินทำกิน การติดต่อสื่อสาร) ด้านการประกอบอาชีพและมีงานทำ ด้านสุขภาพอนามัย ด้านความรู้และการศึกษา ด้านความเข้มแข็งของชุมชน ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านจริยธรรม จนบังเกิดความพึงพอใจ ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุขทั้งร่างกายและจิตใจ แล้วสามารถพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็ง ช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้

2. **ความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิต** หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนมีความ สามารถที่จะเลือกนำปัจจัยหรือทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนและที่สามารถหาจากภายนอกชุมชน มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาภาวะการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น แล้วมีความพึงพอใจต่อการได้รับการสนองตอบความต้องการทั้งทางร่างกายและจิตใจยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถดังกล่าวนี้ต้องอาศัยกระบวนการกลุ่มโดยสมาชิกทั้งหลายในชุมชนต้องระดมพลังกาย พลังใจ พลังความคิดและดำเนินการให้เห็นผลเป็นรูปธรรมร่วมกันเป็นสำคัญ

3. หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนา หมายถึง หมู่บ้านชนบทที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งได้รับการจัดลำดับการพัฒนาว่าเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 (มีความล้าหลังปานกลาง) ตามระดับคะแนนของตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) สำหรับใช้ในวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (ปี 2550 - 2554) ทั้งนี้หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในข่ายต้องได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหาเป็นอันดับ 2 รองจากหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (มีความล้าหลังมาก) สำหรับในจังหวัดสงขลามีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 เพียงหมู่บ้านเดียวคือ หมู่ 7 บ้านยาเระ ตำบลชะบ้าย้อย ซึ่งไม่ได้อยู่ในพื้นที่ของการวิจัยครั้งนี้

4. การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนในพื้นที่วิจัย หรือตัวแทนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริงโดยร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการตาม โครงการและกิจกรรม และร่วมติดตามและประเมินผล เพื่อสร้างเสริมความสามารถในการพัฒนาและพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การวิจัยชุมชนที่มุ่งเน้นให้ตัวแทนของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย นับตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข การดำเนินโครงการและกิจกรรมที่นำมาใช้แก้ปัญหา การติดตามและการประเมินผล โดยที่ตัวแทนของชุมชนมีโอกาส สิทธิ และอำนาจในการวิเคราะห์ การแสดงความคิดเห็น หรือการตัดสินใจในทุกประเด็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เท่า ๆ กับนักวิจัย และผู้อื่นที่ร่วมอยู่ในกระบวนการวิจัย

6. ทีมวิจัย หมายถึง คณะบุคคลแต่ละคณะอันได้แก่ คณะผู้วิจัย คณะฝ่ายพัฒนา และคณะฝ่ายชุมชน ที่รวมตัวกันเข้าร่วมดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครั้งนี้

7. คณะผู้วิจัย หมายถึง คณะอาจารย์จากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา จำนวน 5 คน และอาจารย์จากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จำนวน 1 คน รวม 6 คน ซึ่งได้ร่วมกันคิดและจัดทำโครงการวิจัยนี้ขึ้นมา และได้ร่วมกันดำเนินงานทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยจนเสร็จสิ้นโครงการวิจัย

8. ทีมวิจัยฝ่ายพัฒนา หมายถึง คณะบุคคลที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือแกนนำชุมชนพื้นที่วิจัยที่มีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์การทำงานด้านการพัฒนาในชุมชน พื้นที่วิจัยนั้นเป็นอย่างดี ซึ่งคณะผู้วิจัยได้เชิญให้มาเข้าร่วมทีมวิจัยในฐานะเป็นคณะฝ่ายพัฒนา โดยใช้คำเรียกว่า “ทีมวิจัยฝ่ายพัฒนา”

9. ทีมวิจัยฝ่ายชุมชน หมายถึง คณะบุคคลที่เป็นหัวหน้าหรือประธานของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนพื้นที่วิจัย ตลอดจนชาวบ้านในชุมชนพื้นที่วิจัยที่สนใจและสมัครใจเข้าร่วมทีมวิจัย ในฐานะเป็นคณะฝ่ายชุมชนซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของชุมชน โดยใช้คำเรียกว่า “ทีมวิจัยฝ่ายชุมชน”

แผนการดำเนินงานวิจัย

กิจกรรมหลัก	วิธีการดำเนินงาน
1. ขั้นเตรียมการวิจัย	1.1 ศึกษาข้อมูลด้านเนื้อหาที่เกี่ยวกับระเบียบวิธีการวิจัยแบบ PAR 1.2 การเลือกพื้นที่ดำเนินการวิจัย 1.3 การบูรณาการคณะผู้วิจัยเข้ากับพื้นที่วิจัย 1.4 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลทั่วไปของชุมชน 1.5 การวางแผนงานตลอดกระบวนการวิจัย
2. ขั้นเตรียมทีมวิจัย (ทีมวิจัยฝ่ายพัฒนาและทีมวิจัยฝ่ายชุมชน)	2.1 การสรรหาตัวบุคคลเป็นทีมวิจัยฝ่ายพัฒนาและทีมวิจัยฝ่ายชุมชน 2.2 การประชุมเพื่อเตรียมความพร้อมของทีมวิจัยฝ่ายพัฒนาและทีมวิจัยฝ่ายชุมชน
3. ขั้นศึกษาวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและแนวทางแก้ไข	3.1 จัดเวทีครั้งที่ 1 เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา 3.2 จัดเวทีครั้งที่ 2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา
4. ขั้นกำหนดโครงการและกิจกรรม	4.1 จัดเวทีครั้งที่ 3 เพื่อนำผลจากเวทีครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 มาร่วมกันกำหนดโครงการและกิจกรรมที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ต่อไป
5. ขั้นดำเนินโครงการและกิจกรรม	5.1 ดำเนินโครงการและกิจกรรมตามที่ได้ร่วมกันกำหนดในเวทีครั้งที่ 3
6. ขั้นการประเมินผล	6.1 ร่วมกันประเมินผลโครงการวิจัยโดยคณะผู้วิจัยและทีมวิจัยฝ่ายพัฒนา 6.2 ร่วมกันประเมินผลโครงการวิจัยโดยทีมวิจัยฝ่ายชุมชน 6.3 ร่วมกันประเมินผลโครงการวิจัยโดยทีมวิจัยทั้งหมด
7. ขั้นการเผยแพร่ผลการวิจัย	7.1 นำเสนอผลการวิจัยต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 7.2 จัดทำเอกสารเผยแพร่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. สมาชิกของชุมชนได้รับการกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกให้เกิดความรับผิดชอบในการหาวิธีการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยชุมชนเอง
2. สมาชิกของชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ จนสามารถดำเนิน โครงการและกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยชุมชนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. สมาชิกของชุมชนเห็นแนวทางในการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และสอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพของชุมชน
4. สมาชิกของชุมชนที่เข้าร่วมโครงการวิจัยสามารถเป็นแกนกลางในการนำความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่ได้รับ ไปถ่ายทอดต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ทำให้เกิดการขยายผลต่อไปในวงกว้าง
5. สมาชิกของชุมชนสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็ง และการพัฒนาแบบยั่งยืนให้แก่ชุมชนด้วยตนเองต่อไป
6. บุคคล หน่วยงานและองค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบงานพัฒนาชุมชน ในพื้นที่วิจัยได้เห็นรูปแบบการวิจัยที่สามารถนำไปเป็นแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ตรงกับปัญหาและความต้องการอันแท้จริงของชุมชน

กรอบความคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีกรอบความคิดที่จะสร้างเสริมความสามารถของชุมชนในพื้นที่การวิจัย ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ตามหลักการพัฒนาชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญให้สมาชิกในชุมชนได้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนพร้อมนักวิจัย และนักพัฒนาในพื้นที่นับตั้งแต่การศึกษาสภาพปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน การคัดเลือกปัญหาที่ต้องเร่งแก้ไข การวิเคราะห์หาสาเหตุและวางแผนแก้ปัญหา การทดลองปฏิบัติการตามโครงการและกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา และการติดตามประเมินผลงาน ทั้งนี้คาดหวังว่ากระบวนการวิจัยที่เกิดจากการร่วมคิด ร่วมทำแบบมีส่วนร่วมดังกล่าว นอกจากจะช่วยให้ชุมชนสามารถลดและขจัดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมตรงกับความต้องการ และศักยภาพของชุมชนแล้ว ยังสามารถก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในด้านสติปัญญา ทักษะ และจิตสำนึกของชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไปในอนาคต ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 กรอบความคิดในการวิจัย

ที่มา : ตัดแปลงจากปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543